

Funk, Lukáš; Galusová, Lucie

**Možnosti a limity využití berní ruly jako prostředku poznání sítě vodních mlýnů
západního a jihozápadního Plzeňska**

Archaeologia historica. 2011, vol. 36, iss. 2, pp. 395-405

ISSN 0231-5823 (print); ISSN 2336-4386 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/128211>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Možnosti a limity využití berní ruly jako prostředku poznání sítě vodních mlýnů západního a jihozápadního Plzeňska

LUKÁŠ FUNK – LUCIE GALUSOVÁ

Abstrakt: Předmětem příspěvku je zhodnocení možností studia předbělohorských vodních mlýnů ve vybraných regionech ležících západně a jihozápadně od Plzně zapsaných v berní ruce plzeňského kraje. Na základě vybraných analýz dat dotýkajících se mlýnských objektů získaných ze jmenovaného písemného pramene byla zjištěna nerovnoměrná distribuce mlýnských děl na počátku druhé poloviny 17. století. Pozoruhodná absence těchto objektů se objevila v údolí významnějšího levobřežního přítoku Mže – Hamerského potoka, v jehož blízkosti se nalézají sídla od středověku. Data z urbárů datovaných k letům 1555 a 1666 a údaje z tereziánského katastru, sloužící jako komparační materiál, prokázala rovnoměrnější obraz rozložení mlýnů před vznikem berní ruly i po jejím vydání. Tato skutečnost otevírá diskusi příčin zjištěného stavu a nabádá k objektivní kritice pramenů užívaných v archeologii.

Clíčová slova: Vodní mlýn – prostorová distribuce mlýnů – berní rula – písemné prameny – archeologie.

Possibilities and limits of the use of a tax register as a source of information about a network of watermills in west and south-west Plzeňsko region

Abstract: This contribution summarises a study of watermills in the period preceding the Battle of White Mountain (1620) in selected areas west and south-west of Plzeň, as listed in the tax register of the Plzeňsko region. Selected analysis of watermills from this register has disclosed an uneven distribution of them in the second half of the 17th century. A remarkable absence of watermills occurs in the valley of Hamerský potok, an important left-bank tributary of the River Mže, the vicinity of which has been settled since the Middle Ages. Data from town registers dated 1555 and 1666 and those from the Theresian Cadastre serving as comparator material have shown a more even distribution of watermills before the existence of the tax register and after its issue. This opens up discussion of reasons underlying this situation and invites objective criticism of certain sources used in archaeology.

Key words: Watermill – distribution of watermills – tax register – written sources – archaeology.

1. Úvod do problematiky

Na základě písemných pramenů se lze domnívat, že vodní mlýny tvoří nedílnou součást osídlení naší krajiny již od sklonku raného středověku. Archeologie na našem území doposud odhalila několik vrcholně či pozdně středověkých staveb na vodní pohon (Maříková 2005, 93–105). Jejich identifikace a interpretace však v archeologii nebývá jednoduchá. Mezi pravděpodobné příčiny patří blízkost dynamického vodního prostředí, které může pozůstatky vodních děl pozměnit či trvale zastřít, nebo využití dřeva jako hlavního konstrukčního materiálu, které prakticky nelze archeologicky zachytit. Současně lze uvažovat o druhotném využívání cennějších trvanlivějších součástí mlýnského zařízení (především mlecích kamenů)¹, které jsou zásadním artefaktem pro interpretaci vodního mlýna. Archeologický výzkum staveb na vodní pohon je tedy třeba provázet s dalšími vědeckými disciplínami, a především se studiem archivních pramenů. Podrobná rešerše všech relevantních písemných pramenů může napomoci doplnit interpretaci či osvětlit prostorové vztahy vodního díla s dalšími komponentami (například s lomem na mlýnské kameny). Avšak ani studium písemných pramenů není jednoduché a jednoznačné.

Úkolem každého písemného pramene, podobně jako u artefaktů, je plnění účelu pro který byl vytvořen. Ten bývá často ovlivněn momentální hospodářskou, politickou i sociální situací. Rovněž je nutné brát v potaz fakt, že písemné prameny nemusí zaznamenávat věrohodný odraz minulé skutečnosti, ale stav nepřímou nebo dokonce záměrně zkreslený.

Současně vyvstává otázka interpretace pramene a jeho úprava při publikaci. Ideální formou je pečlivý přepis díla s vysvětlivkami editora a kvalitním rejstříkem. Jestliže se

¹ Zavádění kovových součástí výstroje mechanických vodních mlýnů nebylo prozatím jasně definováno, a proto jej nelze uvádět.

jedná o jeho překlad s výkladem a rejstříkem, ztrácí čtenář publikovaného spisu kontakt s původním pramenem, což navozuje dojem srozumitelnosti textu a relativní jednoduchosti historické reality.

V některých případech dochází i k určitému vytržení historických dat z obecného dějinného kontextu. S touto skutečností se lze například setkat po soudobém publikování přepisů těchto pramenů nebo jejich částí, které tak mohou dodávat informacím nepravou legitimitu i věrohodnost a nadřazují tento lépe dostupný pramen nad jeho originál. Ačkoliv dnes nemáme příležitost studovat tyto historické údaje v uvedených širších souvislostech, neznamená to, že bychom se je neměli snažit zohlednit, a to například diverzifikací zkrusleného obrazu minulosti pomocí komparace několika soudobých pramenů. Názorný příklad toho, jak může prosté přejímání informací z nově publikovaného pramene vytvořit zcela zavádějící obraz minulého lidského života, se pokusíme demonstrovat prostřednictvím studie vodních mlýnů zaznamenaných v berní ruli.

2. Cíle a metoda práce

Cílem této studie je poznání množství a prostorové distribuce vodních mlýnů druhé poloviny 17. století na příkladu vybraných regionů západně a jihozápadně od Plzně, posouzení výpovědní hodnoty berní ruly jako základního pramene pro danou problematiku a také stanovení limitů retrospektivního využití tohoto nejstaršího berního soupisu.

Základ použité metody spočívá ve sběru, třídění a ukládání dat do několika databází, jejich následné hodnocení a grafické vyjádření. Jako příkladový polygon podrobený analýze výskytu vodních mlýnů byly zvoleny vybrané regiony plzeňského kraje, respektive území současného okresu Domažlice, Tachov a části okresu Plzeň-sever. Důvodem volby tohoto území, dosahujícího plochy přibližně 1 000 km², je kromě dlouhodobého zájmu autorů o tuto oblast i plné dochování berní ruly (Doskočilová 2010; Čadková–Zahradníková 2002; 2003) a možnost komparace analyzovaných dat s dostupnými urbáři velkostatku Tachov z let 1555, 1666 a tereziánského katastru českého. Informace o vodních mlýnech (i mlynářích) zaznamenaných v berní ruli i tereziánském katastru byly za účelem zjištění jejich prostorových vlastností vneseny do dvou mapových schémat. Počet vodních mlýnů je zde úhrnně vyjádřen různým typem zbarvení katastrálního území konkrétního města, městečka či vesnice, k nimž tyto objekty náležely. Jiná data, například počet vodních kol, společenský statut objektů nebo jejich dobový stav, jsou vyjádřena v několika doplňujících tabulkách.

3. Berní rula

Berní rula je významným pramenem doby pobělohorské, který vznikl na počátku druhé poloviny 17. století. Jedná se o soupis a popis všech vesnic, městeček a měst poddanských, královských, ochranných, horních, věnných, dále samot, mlýnů, hamrů, hutí, dvorů, svobodníků i manů, svobodných rychtářů, far, ovčáků a Židů k berním účelům dle příslušnosti k panství v kraji a řazených dle čtyř stavů (Doskočil 1953, 5). Tvorbu řádného berního soupisu si vynutily nedostatečné znalosti o stavu poddanského majetku postiženého válečnými událostmi. Současně vyvstala potřeba transformace dosavadního nevyhovujícího berního systému, jehož nedokonalosti se stavy snažily všemožně zneužívat (Pekař 1932, 4, 5). Byly tedy vytvořeny nové berní příznávací listy, stanovena komise pro kontrolu údajů a určení představitelů sněmu pro dobu mimo zasedání stavů.

V roce 1652 byly jmenovány čtyřčlenné komise, které se v tomto roce rozjely do více než patnácti krajů po dobu dvou let. Na tomto rozsáhlém území patnácti krajů měli komisaři osobně zaznamenat počet a kvalitu berních poddaných (nikoli zjišťovat plochu berních půd), dále počet korců, jež poddaní osívají,² a zhodnotit několika větami „bonitu“ půdy celé obce. Současně byl evidován poddanský dobytek, počty potahů a řemesla či živnosti. Samostatně vedeny měly být poddanské mlýny, fary a mistři i pacholci ovčáctí, jelikož podléhali samo-

² Toto zjištění bylo pouze pomůckou pro stanovení způsobilosti poddaného.

statnému zdanění (Pekař 1932, 6, 7). Ve vymezeném čase však tento úkol nebylo možno vykonat. Komise se tedy nejčastěji spokojily pouze s návštěvou sídla dominia, kde pořídily zápisy dle vrchnostenských urbářů a dle dobrozdání domácích úředníků. Pouze ve zvláště podezřelých případech se odhodlaly k osobní vizitaci. Kompletní soupis byl hotov na počátku roku 1655. Po uvedení v platnost 13. srpna roku 1655 se brzy ozvaly z řad vrchnosti nesouhlasné reakce na výši vyměřené daně. Berní rula proto musela být nedlouho po svém zavedení upravována a revizitována (Pekař 1932, 8, 9, 12). Cílem byla snaha o spravedlivější rozdělení daně, než v prvním případě, jelikož se přihlédlo k regionálním rozdílům. A to především v místech s nižšími výnosy, kde byl kladen největší odpor vůči vyměřené dani. Mnohé nesrovnalosti, které se vyskytly, byly řešeny odhadem berně dle jednotlivých oblastí (Pekař 1932, 14 16). V průběhu druhé poloviny 17. století však bylo nutné znovu revizitovat téměř třetinu království, jelikož dále přicházely stížnosti na vysoké zdanění. Jako důvody neschopnosti splácet byly uváděny následky třicetileté války a jejich silný dlouhodobý dopad na hospodářství (Pekař 1932, 34).

4. Dosavadní poznání vodních mlýnů v berní rule

Berní rula patří k jednomu z velmi kvalitně a detailně analyzovaných a publikovaných archivních pramenů obsahujících seznam poddanského majetku a soupis poddanských mlýnů (Pekař 1932, 7). Zároveň jsou uvedeny i objekty obecní a panské, někdy i v souvislosti s nájemcem mlýna. Častěji jsou však tyto objekty zaznamenány samostatně v konečném sumáři jednotlivých panství (např. Doskočilová 2010, 279–285, 397–398, 401; Čadková–Zahradníková 2003, 648, 671, 706, 1013). Současně jsou uvedeny i mlýny zchátralé či zaniklé – tedy nefunkční (např. Čadková–Zahradníková 2002, 504; Čadková–Zahradníková 2003, 960). Autoři analyzující toto dílo hovoří pouze o přítomnosti mlýnů, žádným způsobem však nehodnotí úplnost těchto záznamů (Pekař 1932, 7; Doskočil 1953, 5; Doskočilová 2010, 29–30). Otázka úplnosti výčtu vodních mlýnů v berní rule tedy není jednoduše zodpověditelná. K řešení dané problematiky by měla přispět tato případová studie.

5. Analýza písemných pramenů

V berní rule plzeňského kraje jsou evidovány vodní mlýny a mlynářské řemeslo (tab. 1). Celkem bylo zjištěno 128 mlýnů. Z toho 12 mlýnů pustých (devět poddanských a tři panské). Současně je zde vyčísleno 118 objektů, u nichž je znám počet kol. Součet vodních motorů dosahuje počtu 227. Funkčních mlynářských děl se známým počtem kol bylo zjištěno 113 o 220 vodních motorech (graf 1). Současně bylo nalezeno 75 mlynářů, z toho 58 mlynářů u nichž není zapsán žádný mlýn „mlynáři bez mlýna“ (tab. 1). Počty mlýnů a mlynářů z města Tachova a přilehlých vsí z panství Tachov zobrazuje tab. 5 (polovina 17. století). Distribuci vodních mlýnů ve sledované oblasti přehledně uvádí graf 2.

Na zobrazených katastrálních územích v Tachovském regionu bylo evidováno 46 mlýnů. V tomto prostoru se vyskytly pouze dva pusté mlýny. Současně bylo zjištěno 20 mlynářů, kteří neměli žádný mlýn.

Berní rula plzeňského kraje		
Mlýny a mlynáři zapsaní v berní rule	Počty mlýnů/ mlynářů	Počty kol
Celkem mlýnů (i pustých)	128	/
Celkem mlýnů se známým počtem kol	118	227
Mlýny funkční	116	/
Mlýny funkční se známým počtem kol	113	220
Celkem pustých mlýnů	12	/
Celkem mlynářů	75	/
Mlynáři bez mlýna	58	/
Mlynáři s mlýnem	17	/

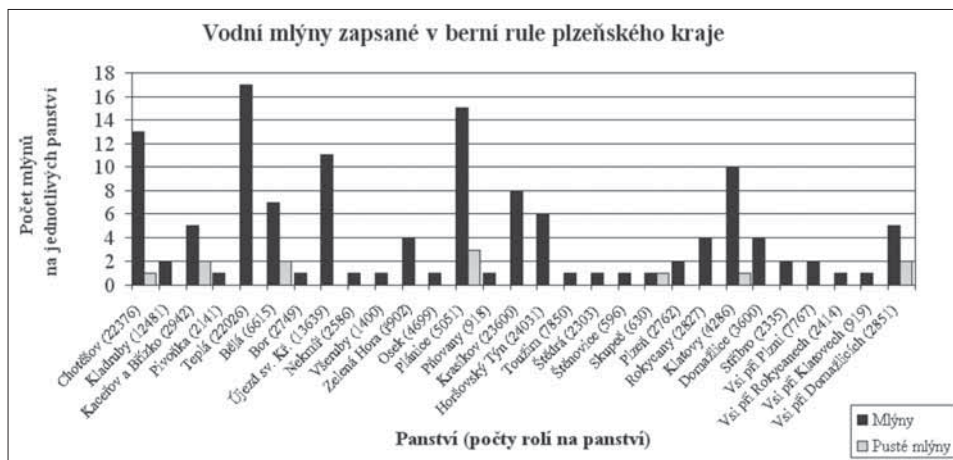
Tab. 1. Základní přehled kompletního výčtu mlýnů a mlynářů v berní rule plzeňského kraje.

Tab. 1. Zeigt eine grundlegende Übersicht der kompletten Aufzählung von Mühlen und Müllern in der Steuerrolle des Kreises Pilsen.

Graf 1. Kompletní počet vodních mlýnů zapsaných v berní ruce plzeňského kraje.

Diagramm 1. Stellt die komplette Anzahl der in der Steuerrolle des Kreises Pilsen eingetragenen Wassermühlen dar.

Graf 2. Veškeré vodní mlýny přítomné na jednotlivých panstvích, zapsané v berní ruce plzeňského kraje. Velikost panství je vymezena počtem rolí.

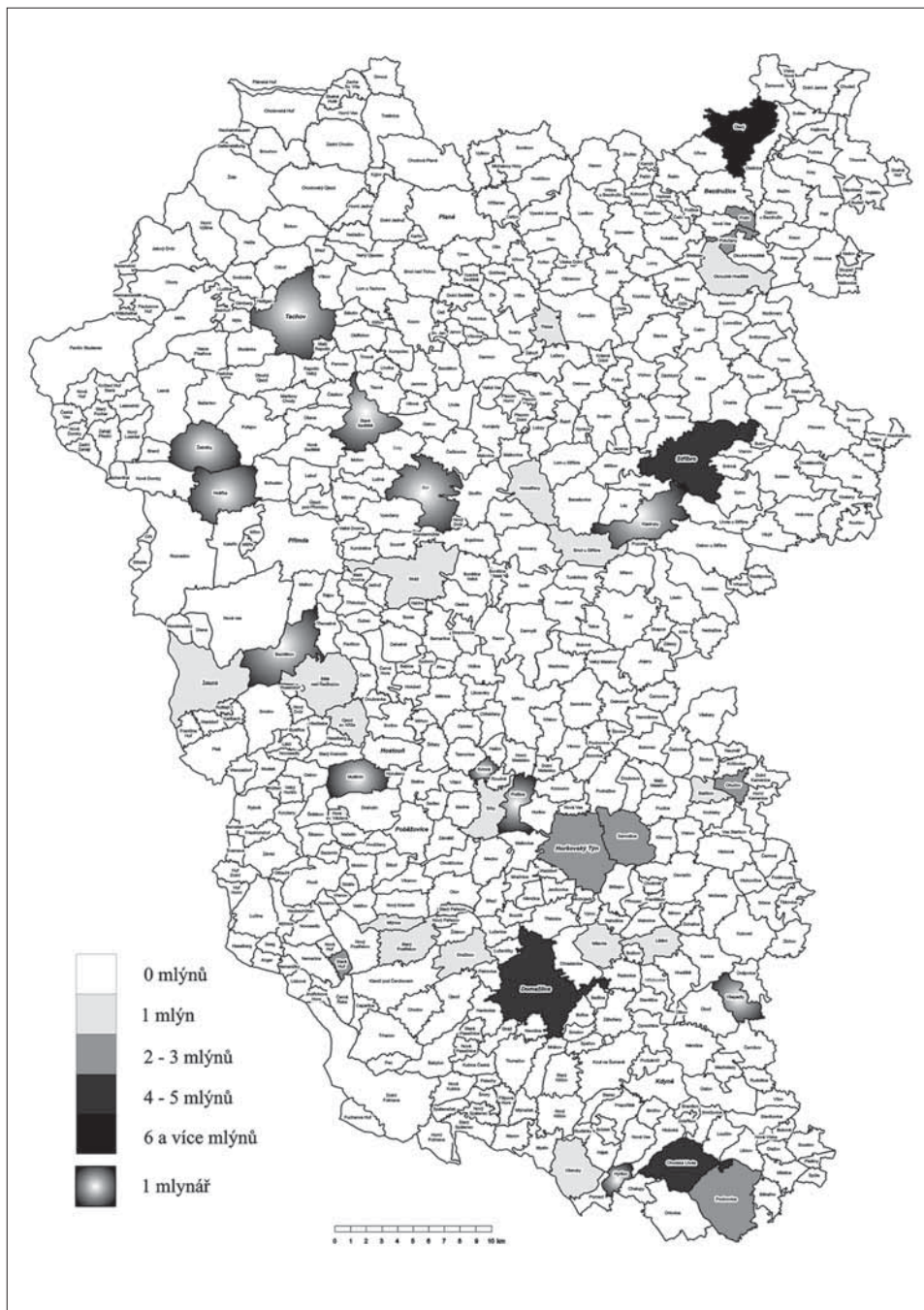
Diagramm 2. Stellt alle Wassermühlen dar, die sich auf den einzelnen, in der Steuerrolle des Kreises Pilsen eingetragenen Grundherrschaften befanden. Die Größe der Grundherrschaft wurde durch die Anzahl der Äcker abgegrenzt.

Při zanesení těchto informací do mapy lze pozorovat značnou prostorovou nevyrovnanost mlýnských děl a současně nepochopitelnou osamocenost mlynářů bez vlastního či blízkého panského mlýna (obr. 1).

6. Komparace části dat z berní ruly s písemnými prameny

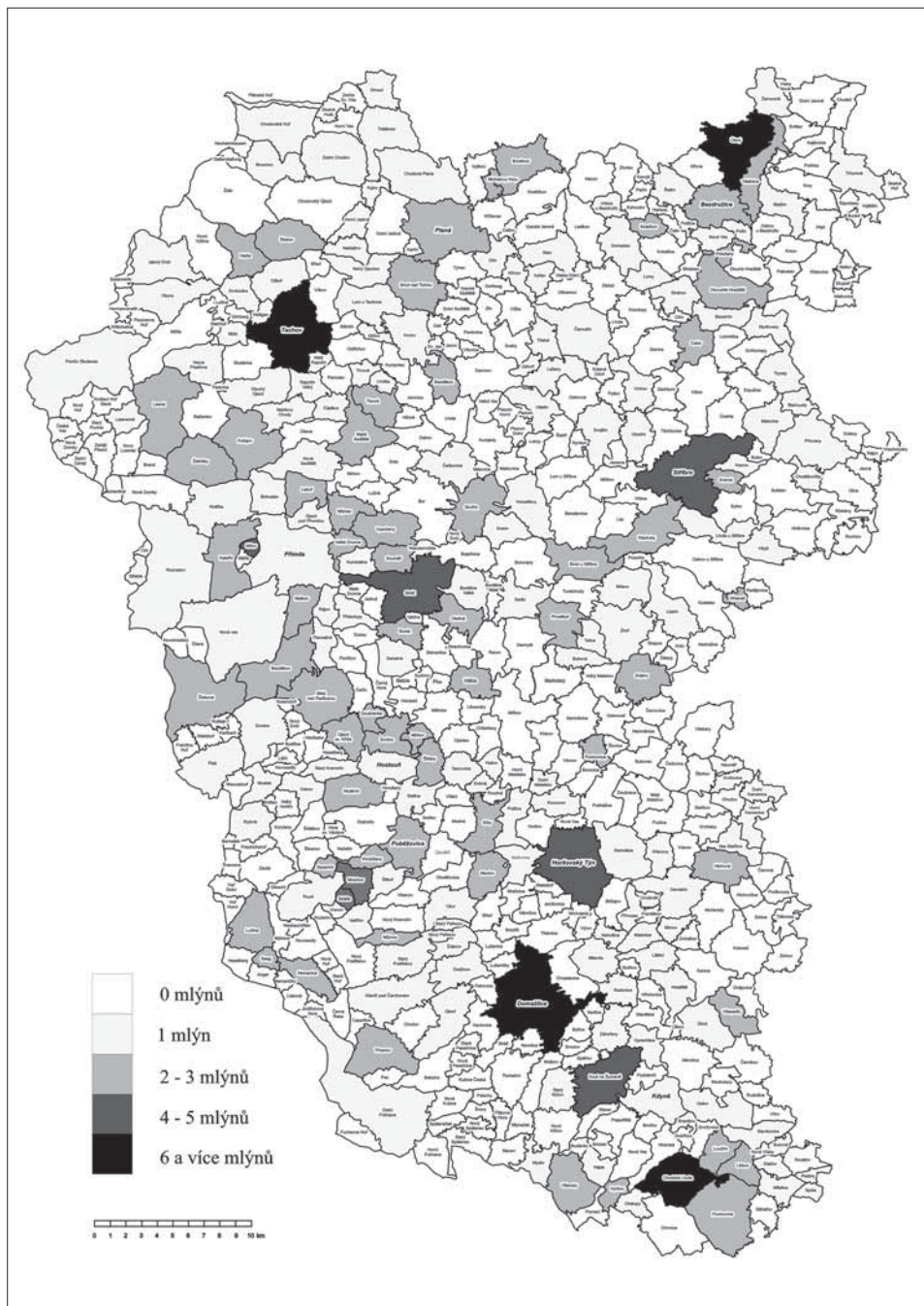
V rámci ověřování výpovědní hodnoty Berní ruly a sledované problematiky, byla v malém rozsahu provedena komparace tohoto katastru s jinými soudobými prameny. Pro tyto účely bylo zvoleno území bývalého velkostatku Tachov. V urbářích velkostatku Tachov spadajících do let 1555 a 1666 byla studována přítomnost či nepřítomnost vodních mlýnů u zde zapsaných vsí. Zjištěné výsledky byly porovnány s daty z berní ruly (tab. 3; tab. 4; tab. 2). Komparaci pramenů na tomto území však nebylo možné provést u všech lokalit, a to z důvodů vzájemných nesrovnalostí těchto pramenů, které lze přisoudit majetkovým změnám či odlišnému přístupu při jejich tvorbě. Například ves Hoštka, která v berní ruce náleží k panství Tachov, v urbářích z let 1555 a 1666 uvedena není, a naopak některé vsi, které zde uvedeny jsou, náleží k panství Planá (Zahradníková–Čadková 2002, 520–541; srov. tab. 3; tab. 4; tab. 5).

Obr. 1. Distribuce vodních mlýnů a mlynářů ve vybraných oblastech Plzeňského kraje na základě berní ruly z let 1653–1655. Grafické zpracování autoři.

Abb. 1. Steuerrolle 1653–1655: Verteilung der Wassermühlen und Müller in ausgewählten Gebieten des Kreises Pilsen aufgrund der Steuerrolle aus den Jahren 1653–1655. Graphische Bearbeitung von den Verfassern.

Obr. 2. Distribuce vodních mlýnů ve vybraných oblastech Plzeňského kraje na základě tereziánského katastru z let 1713–1757. Grafické zpracování autoři.

Abb. 2. Verteilung der Wassermühlen in ausgewählten Gebieten des Kreises Pilsen auf Grundlage des Theresianischen Katasters aus den Jahren 1713–1757. Graphische Bearbeitung von den Verfassern.

Název města/vsi	1555		1654		1666	
	Mlynáři	Mlýny	Mlynáři	Mlýny	Mlynáři	Mlýny
Tachov (Tachau)	3	3	3	0	3	3
Chodský Újezd	2	2	0	0	2	2
Velký Rapotín (Grossen Grapitzreuth)	1	0	0	0	0	0
Malý Rapotín (Klein Grapitzreuth)	1	1	0	0	0	0
Tři Sekery u Tachova (Dreyhacken)	0	0	0	0	1	1
Pisařova Vesce (Albersdorf)	0	0	0	0	1	1
Mýto (Mauthdorf)	1	0	0	0	1	1
Vítov (Wittingreut)	0	0	0	0	0	0
Zadní Chodov	1	1	0	0	0	0
Žebráky (Petlarn)	1	0	2	0	2	2
Celkem mlýnů a mlynářů ve všech sídlech k příslušnému datu	10	7	5	0	10	10

Tab. 2. Základní přehled kompletního výčtu mlýnů a mlynářů v berní ruce plzeňského kraje.

Tab. 2. Zeigt eine grundlegende Übersicht der kompletten Aufzählung von Mühlen und Müllern in der Steuerrolle des Kreises Pilsen.

Velkostatek Tachov							
Údaje z urbáře, včetně opisu, z let 1555	Počet plátců ve vsi	Počet mlynářů	Počet mlýnů	Jméno mlynáře	Jméno mlýna	K 99 Folio	K 100 List (opis)
Zámek a město Tachov i s předměstím	/	3	3	/	/	3, 8	3, 7
Ves Mýto	22	1	0	Georg Tolches	/	/	9
Ves Bažantov	32	0	0	/	/	/	/
Ves Chodský Újezd	54	2	2	Mottl Glasauer/ Georg Milner	Habrmhül a Jobstmhül	28	37
Ves Maršovy Chody	18	0	0	/	/	/	/
Ves Tři Sekery	8	0	0	/	/	/	/
Ves Oberndorf	4	0	0	/	/	/	/
Ves Velký Rapotín	3	1	0	Thomas Zolhos	/	34	20
Ves Malý Rapotín	6	1	1	Georg Mülner	/	36	13-14
Ves Bernartice	8	0	0	/	/	/	/
Ves Wittingreudt	2	0	0	/	/	/	/
Ves Schossenreudt	3	0	0	/	/	/	/
Ves Pisařova Vesce	31	0	0	/	/	/	/
Ves Žebráky	27	1	0	Hans Hyschner	/	46	39
Ves Zadní Chodov	50	1	1	?	/	51	27
Ves Tisá	3	0	0	/	/	/	/

Tab. 3. Komparace dat berní ruly s daty z urbářů z let 1555 a 1666.

Tab. 3. Zeigt einen Vergleich der Daten der Steuerrolle mit den Daten aus den Urbarien der Jahre 1555 und 1666.

V příložených tabulkách jsou zobrazena data získaná z výše jmenovaných urbářů (viz tab. 3; tab. 4).

Z takto vytvořených tabulek již na první pohled vyplývá, že vsi náležející k velkostatku Tachov byly vybaveny vodními mlýny častěji, než by se mohlo jevit podle záznamů v berní rule (srov. tab. 2; tab. 3). V této souvislosti je zajímavá absence jakýchkoli mlýnů či mlynářů v městě Tachově, ačkoli v roce 1555 se v městě s předměstím nacházejí tři mlýny a tři mlynáři a poté v roce 1666 je doložen kupříkladu zámecký či městský mlynář (srov. tab. 2.; tab. 3; tab. 4). Tato skutečnost kontinuitu městských mlýnů nedokládá a především nedokládá chybný zápis v berní rule, avšak může otevřít diskusi týkající se počtu vodních mlýnů v řešeném berním rejstříku. Tuto otázku lze dále podpořit zjištěním, že ačkoli v berní rule v oblasti západně od města Planá v dnešním okrese Tachov mlýnská díla scházejí (srov. obr. 1), o sto let dříve zde na Hamerském potoce existovala minimálně tři vodní díla – na území obce Zadní Chodov (Hinderkhottn) a Chodský Újezd (Heilig Khreutz (srov. tab. 2). Tato skutečnost směřovala následující bádání ke snaze prokázat kontinuitu alespoň jednoho z nalezených vodních děl. Zásadní indicií se stala vlastní jména mlýnů zjištěná v obci Chodský Újezd (Heilig Khreutz; srov. tab. 3). Hlavním pramenem se poté staly smlouvy pojednávající o prodeji vodních mlýnů v údolí Hamerského potoka stvrzené k roku 1721 (Kupní smlouva 1721). V těchto materiálech byl nalezen vodní mlýn shodně jmenovaný „Habermühle“⁴. Na základě shodného pojmenování Habermühle v urbáři z roku 1555 a této kupní smlouvy lze předpokládat, že se může jednat o tentýž objekt. Následující mlýn nazývaný v urbáři z roku 1555 „Jobstmühl“, bohužel nebyl ve výše jmenovaných kupních smlouvách nalezen. V pramenech byl doposud zjištěn pouze pomístní název rybníku Jobsteich, jehož lokaci uvádí Zdeněk Jiskra, který vodní dílo umístil 22,5 km po proudu Hamerského potoka. Pojmenování „Jobsteich“ má být mementem po majiteli zdejší oblasti z let 1606–1622 (Jiskra 1997, 56). K jednoznačnému umístění „Jobstmühl“ a jeho zániku však prozatím nebylo možno získat jasnou pramennou oporu.

Mimo tyto písemné prameny byl ke komparaci grafické části využit i tereziánský katastr, který pro vybrané oblasti zmiňuje 244 poddanských mlýnů a 98 mlýnů v rámci dominikálu, celkem tedy 342 mlýnů (obr. 2).

7. Možné příčiny nesouladu údajů v berní rule s ostatními prameny

Obecně přijímaným argumentem pro vysvětlení nízkého počtu vodních mlýnů v berní rule a také výraznou diferenciaci mlýnské sítě, jsou následky třicetileté války. Postupné navyšování jejich počtu a zahušťování sítě vodních děl je obecně považováno za nepřímý důkaz nápravy této situace. Současně lze uvažovat o tom, že sídla ležící ve vyšších nadmořských polohách (studovaná oblast se nalézá mezi 400–600 m n. m.), v méně příznivých podmínkách byla na okraji zájmu podnikatelských záměrů panovníka či vrchnosti, což se mohlo odrazit v nižším počtu mlýnských objektů. Tyto argumenty lze jistě považovat za oprávněné. Je však třeba si položit otázku, zda právě odloučenost mnohých vsí a výraznější terénní reliéf řešené oblasti nemohl naopak takovéto škody zmírnit. Tato představa by korespondovala s nižším počtem zaniklých (pustých) mlýnských děl ve sledované oblasti. Z celkového počtu 128 mlýnů se jich pouze 12 jevilo jako nefunkčních (tab. 1), což není ani 8 % z celkového počtu objektů.

³ Jednalo se o emfyteutický pronájem jednotlivým mlynářům a jejich potomkům na „věčné časy“. Vrchnost, Fr. Ferdinand hr. von und zu Heimhausen, prodává vodní mlýny Habermühle, Khoaumühle, Promenhöfermühle, Schladermühle, Weissmühle, Schneid Mühl a Lorenzmühle. Tyto smlouvy, ve kterých jsou koupě řešeny, jsou opisy z let 1767–1781 hlásící se k roku 1721 (Kupní smlouva 1721).

⁴ Kontrakt mezi Franzem Ferdinandem hrabětem von und zu Heimhausen a mezi mlynářem Georgem Arnoldem na mlýn Habermühle na nestálé vodě se dvěma složenými na horní vodu. Pacht se uzavírá po dobu jeho života a života jeho dědiců, přičemž Georg Arnold má zaplatit 655 zlatých říšských. Mezi povinnosti patří každoročně odvést plat, který je ekvivalentem naturální dávky 70 měřic obilí. Poddani obce Chodský Újezd (Heiligenkreutz) mají povinnost v tomto mlýně semilát své obilí. Text je opisem z dne 10. října 1781 hlásícím se k roku 1721.

Velkostatek Tachov					
Údaje z urbáře, včetně opisu, z let 1666	Jméno mlynáře	Počet mlýnů	K 103 Folio	K 104 List (opis)	Poznámky
Zámek a město Tachov i s předměstím	Schloßmüller/ Stadtmüller/ Schlaner Müller	3	10,11	6	Výčet mlýnů s mlynáři byl získán ze sumáře urbáře
?	Auer[?] Müller	1	10,11	6	
Malý Rapotín	Georg Mülner	1	10,11	6	
Mýto	Mautdorffer Müller	1	10,11	6	
Pisařova Vesce	Albersdorffer Müller	1	10,11	6	
?	Lugl[?] Müller	1	10,11	6	
Ves Břeží	Pierl Müller	1	10,11	6	
?	Sporcks[?] Müller	1	10,11	6	
Ves Tři Sekery	Dreyhackner Müller	1	10,11	6	
Nový Losimtál	Neulosimthaler Müller	1	10,11	6	
Ves Žebráky	Wentzl Müller / Schwandtner Müller	2	10,11	6	

Tab. 4. Zásadní data z urbáře k roku 1555 a jeho opisu.

Tab. 4. Stellt die aus dem Urbarium zum Jahr 1555 und aus seiner Abschrift gewonnenen grundsätzlichen Daten dar.

V souvislosti s tímto tématem je třeba se také zamýšlet nad možností, že berní rula nezachycuje veškerá mlýnská díla k polovině 17. století ve studované oblasti. Důvodem může být záměrné zkreslení informací zapsaných do příznávacích listin za účelem vyměření nižší berně, nesprávná práce komisařů pokud jde o evidenci těchto objektů nebo nám neznámý důvod záměrné absence vodních mlýnů v tomto díle. Mezi dílčí argumenty, které podporují tuto hypotézu patří absence záznamů o funkčních nebo pustých mlýnech ve městech nebo v jejich hospodářském zázemí. K nejzávažnějším náleží absence mlýnů v městě Tachově či v údolí Hamerského potoka, kde byla jejich přítomnost již dříve prokázána.

Ačkoliv veškeré zjištěné skutečnosti hovoří spíše ve prospěch druhé z uvedených hypotéz, nelze vyloučit eventualitu kombinace obou jmenovaných možností či jinou nám neznámou a s největší pravděpodobností již nikdy nezjistitelnou příčinu nízkého počtu vodních mlýnů zaznamenaných v tomto prvním berním rejstříku. Doposud neobjasněn je i význam uvádění samotného mlynářského řemesla bez mlýnského díla. Lze se domnívat, že tito mlynáři působili v některém blízkém mlýně jako nájemci.⁵ Je však třeba poznamenat, že nedaleko obcí Žebráky, Hošťka a Staré Sedliště, kde se tito mlynáři objevili, se žádný mlýn nevyskytoval, a to ani zaniklý (srov. obr. 2: vsi Žebráky, Hošťka, Staré Sedliště; tab. 2). Bylo by tedy možné se domnívat, že v některých případech může zápis mlynáře v berní rule znamenat přítomnost mlýnského díla, třeba i zaniklého, které zde není z neznámých příčin uvedeno?

8. Závěr

Poznání, které nám přináší studium písemných pramenů, je nedílnou součástí mozaiky utvářející naše představy o minulém lidském světě. Čím více se badatel v rámci svých výzkumů blíží současnosti, tím častěji se střetává s vyšším podílem takovýchto materiálů.

⁵ Zásadním kritériem postavení mlynáře ve společnosti byl jeho vztah ke mlýnu. Mlynář mohl být pouze zaměstnancem panského či obecního mlýna – mlynář náhlební či nájemný. Od pozdního středověku se však začínají objevovat též mlynáři úroční, kteří objekt vlastnili, ovšem s povinností odvádět roční úrok původnímu majiteli, nejčastěji vrchnosti či obci (Štěpán–Křivanová 2000, 21).

Berní rula plzeňského kraje						
Panství Tachov náležející pánům sirotkům Huřmanovským	Město Tachov a vsi k panství Tachov	Počet rolí ke mlýnu	Počet mlynářů	Počet mlýnů	Jméno mlynáře	Díl/Strana v Berní rule
	Město Tachov	0	0	0	/	II./687-690
	Ves Žebráky	12	1	0	Hans Müller	II./690
		12	1	0	Hans Schwandter	II./690
	Ves Písařova Vesce	0	0	0	/	II./692
	Ves Mýto	0	0	0	/	II./693
	Ves Svobodka	0	0	0	/	II./693-4
	Ves Břeží	0	0	0	/	II./694
	Ves Vítkov	0	0	0	/	II./694-5
	Ves Lom u Tachova	0	0	0	/	II./695
	Ves Neblažov	0	0	0	/	II./695
	Ves Štokov	0	0	0	/	II./695
	Ves Oldřichov	0	0	0	/	II./696
	Ves Malý Rapotín	0	0	0	/	II./696
	Ves Ctiboř	0	0	0	/	II./696
	Ves Halže	0	0	0	/	II./696-7
	Ves Nové Domky	0	0	0	/	II./697
	Ves Kundračice	0	0	0	/	II./697-8
	Ves Nová Ves	0	0	0	/	II./698-9
	Ves Rozvadov	0	0	0	/	II./699-700
Ves Svatá Kateřina	0	0	0	/	II./700	
Ves Hošťka	12	1	0	Georg Müller	II./701	

Tab. 5. Výčet mlynářů zapsaných v berní rule na panství Tachov. Vodní mlýny dle záznamů berní ruly se na tomto panství nenacházejí.

Tab. 5. Stellt eine Übersicht der Aufzählung, der in der Steuerrolle in der Gutsherrschaft Tachov eingetragenen Müller dar. Gemäß den Eintragungen der Steuerrolle befinden sich in dieser Gutsherrschaft keine Wassermühlen.

Psané zdroje proto tvoří velmi významnou část jeho pramenů, v nichž by se měl orientovat a po podrobení objektivní kritice je co nejlépe využívat.

Na první pohled jednoznačný fakt, jako je rámcová lokace vodních mlýnů obsažená v našem nejstarším berním rejstříku, může ukrývat nesrovnalosti vyžadující hlubší studium a interpretaci tohoto díla v širším historickém kontextu. Berní rula samozřejmě nadále zůstává jedním z nejdůležitějších písemných pramenů 17. století, avšak její komplikovaná tvorba a další výše jmenované skutečnosti upozorňují badatele na možná rizika při jejím užívání v rámci archeologických studií. Smyslem této práce v žádném případě není řešení pramen zdiskreditovat, ale pouze prezentovat neelementárnost problematiky přebírání dat z historických textů a upozornit na nebezpečí užívání jakéhokoli zdroje bez předchozí rozvahy a hlubší analýzy.

Prameny

URBÁŘ, 1555: Urbár k roku 1555 a jeho opis, ulož. SOA Plzeň fond Velkostatek Tachov, inv. č. 99 a inv. č. 100.
URBÁŘ, 1666: Urbár k roku 1666 a jeho opis, ulož. v SOA Plzeň, fond Velkostatek Tachov, inv. č. 103 a inv. č. 104.
KUPNÍ SMLOUVA, 1721: Kupní smlouva na mlýn Habermühle stvrzená k roku 1721, ulož. v SOA Plzeň, fond Velkostatek Chodová-Planá, inv. č. 193, karton 13.

Literatura

BURDOVÁ, P. ET AL., 1970: Tereziánský katastr český. Dominikál. Sv. III. Praha.
ČADKOVÁ, I.–ZAHRADNÍKOVÁ, M., 2003: Berní rula. Sv. 25. Kraj Plzeňský. Díl III. Praha.
– 2002: Berní rula. Sv. 24. Kraj Plzeňský. Díl III. Praha.
DOSKOČIL, K., 1953: Berní rula. Sv. 2. Popis Čech 1654. 1. díl. Praha.
DOSKOČILOVÁ, M., 2010: Berní rula. Sv. 23. Kraj Plzeňský. Díl 1. Praha. Reprint Praha 1952.
CHALUPA, A. ET AL., 1964: Tereziánský katastr český. Rustikál. Sv. I. Kraje A–Ch. Praha.
– 1966: Tereziánský katastr český. Rustikál. Sv. II. Kraje K–Ž. Praha.
JISKRA, Z., 1997: Die Miesa: Hydronomische Wanderungen durch das Stromgebiet eines westbömischen Flusses. Trutnov.
MAŘÍKOVÁ, M., 2005: Středověké mlýny v českých zemích, *Mediaevalia historica Bohemica* 10, 89–148.
PEKAŘ, J., 1932: České katastry: 1654–1789. Se zvláštním zřetelem k dějinám hospodářským a ústavním. Praha.
ŠTĚPÁN, L.–KŘIVANOVÁ, M., 2000: Život a dílo mlynářů a sekerníků v Čechách I. Praha.

Zusammenfassung

Möglichkeiten und Grenzen einer Verwendung der Steuerrolle als Mittel, Erkenntnisse über das Wassermühlennetz der westlichen und südwestlichen Region Pilsen zu erlangen

Wassermühlen bilden bereits ab der Neige des frühen Mittelalters einen untrennbaren Bestandteil der Besiedelung Böhmens. Eine archäologische Untersuchung dieser Objekte sollte immer mit einer detaillierten Recherche aller relevanten schriftlichen Quellen verbunden sein, deren Bearbeitung jedoch nicht immer einfach sein muss.

Anhand des Studiums der Anzahl und räumlichen Verteilung der in der Steuerrolle (Anf. 2. Hälfte 17. Jhdt.) in dem ausgewählten Gebiet des Kreises Pilsen enthaltenen Wassermühlen und Müllern sowie aufgrund ihres Vergleichs mit älteren und jüngeren Daten in der Grundherrschaft Tachov, wurden mögliche Gründe für die in dieser schriftlichen Quelle enthaltenen Diskrepanz zwischen Mühlwerken und Müllern aufgezeigt. Im Zusammenhang mit der betreffenden Problematik wurde die Frage der Unvollständigkeit der Eintragungen in der Steuerrolle aufgeworfen, was von fehlenden Mühlen (und zwar auch der untergegangenen) in der Stadt Tachov und im Gebiet des Hammerbachs (Hamerský potok) gestützt wird.

Ein auf den ersten Blick eindeutiges Faktum, wie etwa die in unserem ältesten Steuerregister enthaltenen groben Standorte von Wassermühlen es ist, kann Unstimmigkeiten verbergen, die ein eingehenderes Studium und eine Interpretation dieses Werkes in einem breiteren historischen Kontext erforderlich macht, was eine Verwendung und Übernahme solcher schriftlicher Aufzeichnungen zwecks Rekonstruktion der vergangenen Welt des Menschen erschwert. Ein solche Quellen heranziehender Forscher muss die möglichen Risiken kennen und schriftliche Quellen auch in den Schlussfolgerungen seiner Arbeit überprüfen und kritisch bewerten.

